

A NEMZETISÉGI KÉRDÉS NEM-TERÜLETI MEGOLDÁSAI

KÖZÉPEURÓPA TERÜLETÉT nem lehet az itt lakó népcsoportok között tisztán felosztani, azért a nemzetiségi kérdésnek területiális jellegű megoldási módján kívül gondoskodni kell a nemzetiségi együttélés szabályozásának oly módjairól is, amelyek többféle népcsoportnak egyazon területen való boldogulását lehetővé teszik és biztosítják. A fejlődés e téren az egyéni jogok és lehetőségek törvényes védelmétől és biztosításától a nemzetiségi csoportok tagjainak összesége által kollektive gyakorolható jogokkal való felruházás felé halad. Mind a személyi jogok egyenlőségének és érvényesülésének biztosítása, mind pedig a nemzetiségi testületek, kollektivitások jogfelruházása igen nehéz és körülményes feladat; messze bonyolultabb elvi és gyakorlati problémák elé állítják a politikust és jogászt, mint a területi autonómián, vagy az erőteljes decentralizáción alapuló megoldások.¹

A területi különállás nélkül megszervezett nemzetiségi életnek eddig elért legfejlettebb formája a személyi autonómia keretén belül képzelhető el. A személyi autonómia egyazon nemzetiséghez tartozó személyek társulását jelenti saját nemzeti érdekeik művelésére és biztosítására. Alapja rendszerint a nemzetiségi kataszter, mely magában foglalja valamely nemzetiségi csoport azon tagjait, akik a közös nemzetiségi érdekek védelmére tömörültek. A személyi nemzetiségi autonómia közbiztonsági intézmény saját alkotmánnyal, törvényhozó, végrehajtó és bírói szervekkel, melyek működése fölött az állam csak felügyeleti jogot gyakorol. Minthogy ez a szervezési forma nem egy bizonyos terület összes lakóit, hanem csak bizonyos nemzetiségű lakóit fogja össze, egy és ugyanazon a területen több nemzetiség is bírhat ilyen önkormányzattal. Ebből a körülményből következik viszont, hogy az ilyen autonómia hatásköre elsősorban kulturális tere szorítkozik.

A nemzetiségi követelések fejlődésükben elég későre jutottak el a személyi autonómiák gondolatáig. Az 1867. évi osztrák alkotmány is a történelmi tartományoknak és nemzeteknek igyekezett alkotmányos egyenlőséget biztosítani; a tartományokon belül viszont a „kisebbségi“, néha éppen többségi, de történelmi jogcímmel nem

¹ Különben igen sok helyen a nemzetiségi viszonyok kielégítő rendezésénél a területi és személyi megoldásokat kombinatív módon kell alkalmazni. A nemzetiségi autonóm területeken élő „kisebbségi“ csoportok boldogulását személyi és területi jogfelruházással kell biztosítani.

bíró nemzetiségek hátrányos helyzetben voltak. E historikus fel-fogás azonban merevségéből mindinkább engedett. A központi osztrák kormányok igen tiszteletreméltó erőfeszítéseket tettek arra, hogy a történelmi tartományokon belül a nem uralkodó nemzetiségek érdekeit is megvédelmezzék. A vegyes területeken a nemzetiségek egymás-közi harca mindinkább szükségessé tette a területi kizárólagosságot nem jelentő s az egyes nemzetiségeknek mégis maximális lehetősé-geket nyújtó megoldásokat. Az 1905. évi német-morva kiegyezésben már megjelenik a nemzetiségi kataszter intézménye s a közigazgatási autonómiának, valamint a törvényhozásban a nemzetiségi kúriák intézményének meghonosításával, melyeket alább ismertetni fogunk, a kiegyezés szerzői már igen közel járnak a modern értelemben vett személyi nemzetiségi autonómia megvalósításához.¹

Ma mindettől igen messze vagyunk. A régi Monarchia annyira jellegzetesen kevert népességű területén sokkal primitívebb kisebbségi jogok vannak érvényben. Egy messzi kis állam, Észtország, valósította meg mindössze a világháború után kisebbségben levő nem-zetiségi részére a személyi alapon álló kultúraautonómiát (1925. év február 12-i törvény).

A nemzetiségi személyi autonómia egyike a nemzetiségi politika egyik leghaladottabb vívmányainak, de — igen helyesen jegyzi meg Theodor Veiter a szudétaállamok nemzetiségi jogának történetéről írt kiváló tanulmányában³ — távolról sem egyedüli és minden nemzeti-ségnél alkalmazható, legjobb megoldási mód. A nemzetiségi kérdés megértését és kezelését éppen az teszi nehezzé, hogy egyes nép-csoportoknál a legkülönbözőbb körülményekkel kell számolni. Sablonos megoldás nincs, a jó és jobb pedig teljesen az adott viszonyoktól függ. így Észtországban is a kultúraautonómiát csak a német és zsidó kisebbség valósította meg eddig, holott az ország legnagyobb nemzeti kisebbsége az orosz, 91.019 fővel és 8.2%-os aránnyal (1922. évi nép-számlálás); a németek száma csak 18.319 fő, azaz 1.7%; a zsidóké 4566 fő, 0.4%; ez utóbbiakat számban a svédek is felülmúlják (7850 fő, 0.7%), akik szintén nem éltek a kultúraautonómia megvalósításának lehetőségével.

Vegyes nemzetiségű területen a nemzetiségi kérdés rendezésének egyik hasznosnak bizonyult módja a törvényhozók testületének, maga-sabb közigazgatási hatóságoknak, bíróságoknak, kulturális és gazdasági szervezeteknek nemzetiségi osztályokra, ú. n. kúriákra való fel-osztása. Első megjelenési formája ennek a megoldásnak az 1881. évi

¹ A nemzetiségi személyi autonómia és a nemzetiségi kataszter intézményének elméleti felépítése és népszerűsítése terén elvitathatatlan érdemet szerzett néhány osztrák szociáldemokrata teoretikus; elsősorban Dr. Karl Renner (Rudolf Springer álnéven is), akinek legfontosabb idevágó munkái:

Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat. Wien—Leipzig, 1902.

Grundlagen und Entwicklungsziele der österreichisch-ungarischen Monarchie. Wien—Leipzig, 1906.

Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen. Wien—Leipzig, 1908.

² Ennek ma már igen bőséges irodalma van; itt nem térhetünk ki rá, de utalunk a magyar irodalomban Csekey István bő forrásismertetést adó tanulmányaira.

³ Hugelmann Gottfried: Das Nationalitätenrecht des alten Österreich (Wien, 1934.) című gyűjteményes munkájában, 289—428. old.

november 8-i 35. számú tartományi törvény volt Tirolban, mely az országos mezőgazdasági tanácsot (Landeskulturrat) két szekcióra: németre és olaszra bontotta Innsbruck és Trient székhellyel. Maga a gondolat már előbb is felvetődött, sőt alkalmasszerűen olykor megvalósításra is talált. Az 1863. évi erdélyi országgyűlésen például a magyar, román és szász nemzetiségű képviselők három kúriába tömörültek, egy további — nem nemzetiségi jellegű — kúriát alkottak a regalisták.¹ A csehek 1887-ben sürgetik a nemzetiségi kúriák behozatalát, egyelőre hiába. Néhány év múlva azonban a cseh-osztrák kiegyezés megszüli a tartományi iskolatanács (Landesschulrat) nemzetiszekciókra való felosztását (1890. évi június 24-i 46. számú törvény). A következő évben az országos mezőgazdasági tanácsot is német és cseh szekcióra osztják, 1894-ben pedig a csehországi orvosi kamara oszlik két részre, míg a mérnöki kamaránál ez a fejlődés csak húsz évvel később következett be.² Csehországi mintára bontják fel 1897-ben Morvaországban is a Landeskulturrat-ot két nemzetiségi szekcióra.

Az 1905. évi „morva kiegyezés“ a nemzetiségi kúriáknak sokkal kiterjedtebb alkalmazását hozza. A tartománygyűlést cseh és német kúriákra osztották, melyek mellé azonban — mint harmadik kúria — a nehezen felejtető múlt emlékének a nagybirtokosok kúriája állítatott. Ez utóbbi kategória képviselőit és a kereskedelmi kamarák által delegáltakat kivéve, a többi választott képviselőt a nemzetiségi alapon megszervezett választótestületek tagjai választották, ahol a választólisták tulajdonképpen nemzeti katasztert jelentettek. Ugyancsak a kiegyezési törvények osztották meg nemzetiségileg az országos iskolatanácsot is és végig az összes kerületi és helyi iskolai szervezetet. A morva orvosi kamarát is két nemzetiségi szekcióba osztják ugyanekkor; az ügyvédi kamaránál viszont a pozíciókat osztották meg anélkül, hogy külön osztályokat állítottak volna fel.³

Bukovinában az 1910. évi nemzetiségi kiegyezés alkalmával (26. és 27. számú törvények) valósították meg a tartománygyűlésben a kúriás beosztást. Igen érdekes ennek a bonyolult beosztásnak a példáján szemlélni, mennyiféle különérdeket igyekeztek a tervezők a tartomány törvényhozó testületének szervezeti felépítésénél megvédeni. Már a morvaországi tartománygyűlésnél is láttuk, hogy a két nemzetiségi kúria mellé belopták a nagybirtokosok külön osztályát, mely egyrészt a történelmi jogok kímélését jelentette, másrészt a németeknek (mert a nagybirtokosok túlnyomó többsége német volt) pozícióját növelte. A nagybirtok mellett a kereskedelmi kamarák, továbbá a városok és iparvidékek is küldtek a morva tartománygyűlésbe képviselőket (ezek azonban nem nemzetiségi megosztással). Tehát a nemzetiségek, foglalkozási ágak, illetve társadalmi osztályok, mint ilyenek, intézményesen érvényesítették befolyásukat a tartományi törvényhozó testületben. Bukovinában ezek mellé még a felekezeti csoportok képvisellete járult. Érdemesnek tartom példának ideiktatni e tartomány törvényhozó testületének szervezetét.

¹ Mester Miklós: Az autonóm Erdély. Budapest, 1936. p. 143.

² Hugelmann: Id. m. p. 728—729.

³ Hugelmann: Id. m. p. 226—232. és 390—396.

A bukovinai tartománygyűlés 6 kúriából állott. Az első kúria a gör. kel. egyház híveit foglalta magában összesen 8 mandátummal, melyek közül 4-et a román és rutén nemzetiségek együttesen kaptak, 4-et pedig a román nagybirtokosok; a második kúria 8 mandátumot ölelt fel a többi (nem román) nagybirtokosból és az általános választótestületek, valamint a községek által választott lengyel képviselőkől, számszerűt 6 lengyel és 2 egyéb, nagyobbára német delegátusból; a harmadik kúriának 16 román tagja volt, kiket az általános választótestületek és a községek küldtek be; a negyedik kúria ugyanígy választott 16 rutén képviselőből állott; az ötödik kúriának 8 német tagja volt meghatározott német választókerületekből; a hatodik kúria 7 mandátumából kettőt a kereskedelmi és iparkamara képviselői kaptak, 5 mandátum meghatározott német-zsidó választókerületek delegáltjainak jutott.¹

E rendszer kétségkívül igen bonyolult s nagyon nehéz lenne megállapítani, hogy igazságos-e. Bizonyos azonban az, hogy egyszerűen a népi arányszámoknak megfelelően megállapított nemzetiségi kúriák csak akkor volnának igazságosaknak mondhatók, ha a különböző nemzetiségi csoportok között a települési, foglalkozási és kulturális rétegződés kirívó különbségei eltűnnének s az úgynevezett szociális és kulturális szinkronizáció megvalósulna. Ezen állapottól azonban Közép-Európában igen messze vagyunk s ebből a nemzetiségi kérdés igazságos megoldása körül komoly nehézségek származnak. Alább a nemzetiségi jogok népi arányszámokhoz igazodó rendezésének ismertetése során ezekre a nehézségekre még kitérünk.

Galíciában az 1914. évi július 8-i 65. számú törvény szerint a tartománygyűlés szintén hat kúriára oszlik s nem kevésbé bonyolult összetételű, mint a bukovinai. Érdekesen egyesíti magában a területi és nemzetiségi elemet a községi választók kúriája, ahol a választók 14 területiális körzetben egyenként két—két képviselőt választanak, 77 nemzetiségi körzetben pedig további egyet-egyet. A nemzetiségi körzetekben a választók „személyi választótestületet“ alkotnak.

A nemzetiségi kúriák intézménye átmeneti állapotnak tekinthető a nemzeti autonómiák felé, különösen a kulturális viszonyok rendezésének tekintetében. Egészen közeli lépést jelentenének ezek az intézmények a nemzetiségi személyi autonómiához akkor, ha fel lennének ruházva költségvetési, adóztatási és vétőjoggal, amit a régi Ausztriában nélkülöztek, de amelyet a nemzetiségek sürgettek.² Viszont meg kell állapítanunk, hogy egyes hatóságoknak és közérdekű munkát végző testületeknek nemzetiségi szekcióra való bontása hasznos szolgálatot tehet sok olyan vegyes lakosságú vidéken, ahol az autonómia vagy a nemzetiségvédelem más módja az adott körülmények között meg nem valósítható, vagy célhoz nem vezető.

Az EDDIG ISMERTETETT INTÉZMÉNYEK a népcsoportok többféle életmegnyilvánulására nyújtottak lehetőségeket. A területi autonómiák a nemzetiségi csoportok életét minden vonatkozásban biztosítani

¹ Hugelmann: Id. m. p. 728—729.

² Nemcsak a kisebbségi nemzetiségek, hanem olykor a többségi nép képviselői is, hiszen a magasabb gazdasági kultúrájú népcsoportoknak érdeke, hogy a nem egyenlő mértékben adózó nemzetiségek a közvagyonból és jövedelmekből se részesüljenek népi számarányuknak megfelelő módon, hanem saját teljesítőképességükkel arányban. Lásd a „Finanzkurie“-re vonatkozó javaslatot: Wieser Fiedrich: „Die deutsche Steuerleistung und der öffentliche Haushalt in Böhmen“. Leipzig, 1904.

hivatottak; a személyi autonómia mindaddig főként kulturális téren lát-szik jó eredményeket hozónak, e téren azonban igen széleskörű lehetőségeket ad; a nemzetiségi kúriák is többféle viszony szabályozására alkalmasak. Alább áttérünk olyan intézkedések ismertetésére, melyek nem ilyen általánosak, csupán bizonyos viszonyok rendezésére vonatkoznak.

A nemzetiségek közötti súrlódásoknak jelentős része a nyelvhasználatból ered. Vegyes lakosságú államokban e viszonyra vonatkozólag majdnem mindenhol találunk is intézkedéseket. Minthogy azonban a nyelvhasználat kérdése az állami és társadalmi élet ezerféle vonatkozásában fordul elő és e vonatkozásokat a külső körülmények is még igen sokféleképpen variálják, nem csoda, ha a rendelkezések is igen nagy változatosságot mutatnak. Nem lehet célunk itt apró részletkérdésekbe mélyedül, mindössze nagy vonásokban és csoportokba foglalva kívánnánk bemutatni a nyelvjogok legfőbb típusait. Ilyen jogok biztosítására főleg ott van szükség, ahol a nemzetiségek szabad életkifejtésének magasabbrendű biztosítási formái megvalósíthatatlannak, de a közélet bizonyos terein a nyelvi kérdés szabályozására bármily más intézményes megoldás mellett is mindenütt szükség van, különösen ha a nemzetiségek keverten élnek.

A nyelvhasználat kérdése egyfelől nemzetiségi s e vonatkozásban főleg kulturális kérdés, másfelől gyakorlati probléma. Az állami élet terén a törvényhozási, közigazgatási és bíraskodási tevékenység-nél merül fel igen széles körben szabályozásának szükségessége. Ott, ahol két nemzetiség nyelvterülete találkozik s csak e kettőre kell tekintettel lenni, aránylag könnyű a praktikusság szempontjából is elfogadható és mindkét félre méltányos rendezést teremteni. Ott azonban, ahol 3—4—5 nemzetiség is keveredik (és ilyen területek Közép-Európában nagy számmal és terjedelemben vannak), igen nehéz kellő megalkuvást találni a nemzetiségi egyenjogúság és a közélet vitelének racionális követelményei között. Világos, hogy közigazgatni párhuzamosan 4—5 nyelven nem lehet, különösen nem lehet minden fokon. A helyes közigazgatási területbeosztásoknak itt igen nagy jelentőségük van, különösen, ha egészséges önkormányzati berendezéssel járnak párhuzamosan. A közigazgatási beosztásoknak nemzetiségi szempontból azért van különös jelentőségük, mert az egyes népcsoportok különböző számbeli ereje, országos, vagy csak helyenkénti elterjedése éppen a közélet racionális igazgatása érdekében megkívánja a nyelvi jogoknak méltányos, de egyúttal a fent említett viszonyokhoz alkalmazkodó biztosítását.

Országos viszonylatban nem számottevő, apróbb népcsoportok nyelvi igényei kielégíthetők azzal, ha az általuk többségben vagy jelentős arányban lakott legalsóbbfokú közigazgatási terület egységeken (község, járás, kerület) belül biztosítjuk a tanácskozó testületekben és hatóságok előtt anyanyelvük szabad használatát. A belső igazgatás nyelve ilyenkor a tartományi vagy országos többség nyelve marad s a különböző apróbb csoportok nyelve csak a külső igazgatásban érvényesül. Ahol viszont valamely tartomány vagy ország területén a különböző nemzetiségi csoportok egymást megközelítő arányban lak-

nak, ott a különböző nyelveknek a külső és belső igazgatásban, bíróságoknál s a tanácskozó testületekben minden fokon érvényesülést kell biztosítani, és pedig tiszta területeken és a saját ügyek intézésénél a saját nyelv kizárólagos használatával, vegyes területeken és a közös ügyek lebonyolításánál az egyenjogú nyelvek párhuzamos alkalmazásával.

Nagy kérdés az, hogyan állapítsuk meg az egyes nemzetiségi csoportok nyelvi jogainak terjedelmét vegyes területeken a helyi ügyek intézésében és milyen fokozatig adjunk nekik szerepet a tartományi és országos ügyek vitelében. Egyik megoldási mód a jogoknak szigorú népi arányszámokhoz való kötése az egyes közigazgatási és bírósági területegységeken belül,¹ a másik — és ez volt alkalmazásban a régi osztrák tartományokban — kevésbé mechanikus, a fennálló szükségletekhez és körülményekhez alkalmazkodva biztosítja esetről-esetre az egyes területeken használatos (landesüblich) nyelvek szerepét. Ez utóbbi rendszer kevésbé precíznek, konzervatívnek és a matematikai igazságot nélkülözőnek látszik, de mindaddig az élethez jobban simulónak mutatkozott és egészséges jogérzékű társadalomban, valamint megfelelő állami berendezés mellett emberibb és igazságosabb megoldást jelent.

A matematikai arányszámokhoz kötött nyelvjogok rendszerének legfőbb hibáit így foglalhatjuk össze: *a)* a népi arányszámok nem fejezik ki a népcsoportok abszolút számerejét. Gyér népességű közigazgatási kerületekben kisszámú nemzetiségi csoport jogokhoz juthat, míg nagy lakosszámú közigazgatási egységekben (városok) többszörösen nagyobb lélekszámú csoport eshetik el, relatíve alacsony számaránya miatt, az őt megillető jogoktól, *b)* A népesség állandó mozgásban van: növekedik, fogy, vándorol; a közigazgatási, bírósági apparátus és egyéb közhatósági szervek működését viszont különösebb károk és súrlódások nélkül nem lehet állandóan változtatgatni. *c)* Az általános népi számarány igen sok esetben nem fejezi ki a népcsoportok kulturális, gazdasági és társadalmi értékének, teljesítőképességének s épp ezért igényeinek arányát, minélfogva a pusztá népi számarányhoz szabott jogok sok esetben méltánytalanságot jelentenek.

Itt érdemes talán egy rövid kitérést tenni a „*numerus proportionalis*“ nemzetiségi téren való általános alkalmazásának kérdésére. Hivatali állások betöltésénél, iskolai igények elbírálásánál, állami és közületi szubvenciók szétosztásánál, legújabbban azonban már a szabadpályák és magángazdasági tevékenység korlátozásánál is találkozunk vegyes nemzetiségi területeken azzal a törekvéssel, hogy az egyes nemzetiségi csoportok igényei e viszonyok tekintetében népi arányszámoknak megfelelően határozottassanak meg. Amennyire kézenfekvő az, hogy a népcsoportok nyers számerejét figyelembe kell venni a nemzetiségi igények megállapításánál s bizonyos továbbá az is, hogy az általános gazdasági és kultúr színvonal emelkedése, valamint a politikai demokratizáció a nagy minőségi különbségeket a népcsoportok között mindinkább tompítja, éppannyira kétségen felül áll viszont,

¹ Ennek a rendszernek ma legkifejlettebb példája a Cseh-Szlovák Köztársaság nyelvjoga.

hogy az életkörülmények nagy változatossága s a ki nem küszöbölhető kvalitási különbségek a teljesen matematikus egyenjogúsítást és a népi aránnyal minden téren egyező szereposztást lehetetlenné teszik.¹

A régi osztrák rendszer lehetővé tette, hogy pl. Dalmáciában a törpe kisebbségben levő olaszok széleskörű nyelvi jogokat élvezzenek s ezáltal a nyelvi viszonyok fejlődésében egészséges átmenet jöjjön létre. E tartományban ugyanis az osztrák uralom meghonosítása előtt olasznyelvű közigazgatás volt, olasz gazdasági és szellemi kultúra hódított. Az osztrák uralom alatt lassan a szerb-horvát nyelv vette át az uralkodó szerepet, ami méltányos volt, hiszen a lakosság nagy többsége ehhez a nemzetiséghez tartozott. Ugyanakkor azonban módot találtak az olasz igények kielégítésére is és nem forgatták fel egyik naptól a másikra a közigazgatás, bíróság és törvényhozó testületek működését. Érdekes volt a nemzetiségi számarány és jogigény viszonyának szempontjából Galicia helyzete, mely tartományban — mint fentebb már említettük — a lengyelek vezették a közügyeket, amit a nagyszámú rutén kisebbség eléggé sérelmezett is. A rutének kedvezőtlenebb helyzetét azonban indokolja gazdasági erejük és kulturális nivójuk elmaradottsága. A tartomány nem egészen 5 millió főt számláló lengyel lakossága ugyanis 1910-ben hatszor annyi egyenesadót fizetett, mint a 3 ½ milliót meghaladó rutén népesség.³ Bármiként is vélekedjünk a nemzetiségi egyenjogúság lényegéről és természetéről, az ilyen különbségek előtt nem lehet szemet hunyni, márcsak azért sem, mert a nemzetiségek közötti gazdasági és kulturális nivódifferenciáknak rendszerint településbeli, foglalkozási és a természeti milieu megváltoztathatatlan sajátosságaiban rejlő okai is vannak; ami más szóval azt jelenti, hogy ezek a különbségek teljesen el nem tűntethetők, sőt fennállásuk bizonyos mértékben természetes rend lehet. A világháború után ugyan föltétlenül megfigyelhető egy ütemes gazdasági és kulturális nivellálódás (sajnos, nem mindig a fejlődés irányában haladva), de a teljes „szinkronizáció“ területünkön a messzi jövő álmoképei közé tartozik.

A nemzetiségi kérdés háború utáni irodalmában rengeteg naiv hibára és tendenciózus megtévesztésre adott alkalmat a népcsoportok

¹ A numerus proportionalis, numerus clausus felszavai ma az utódállamokban s főleg Romániában nagyon divatosak, de hangoztatóik maguk sem rejtik véka alá, hogy e tekintetben semmiféle méltányos arányosítást törekvés nem vezetni őket; egyszerűen a saját nemzetiség — sőt sokszor csak saját párthívek — mindenk felett való érvényesülése, mi több, egyszerűen a más nemzetiségűek deposszedálása a céljuk. Jellemző felületességükre, hogy rendszerint kikerekített országos nemzetiségi arányszámokkal dolgoznak, holott világos, hogy minden hivatalnál, testületnél, intézménynél vagy vállalatnál csak a saját hatáskörbe eső terület, az illető vidék stb. lakosságának nemzetiségi megoszlása lehet irányadó. Vannak azután foglalkozási ágak (had-sereg, hadiipar, sőt köztisztviselői pálya), amelyeket kizárólag a favorizált többségi népelemnek kívánnak fenntartani, míg a többiekben az országos népi arányszám betartását követelik, nem gondolván meg, hogy a kizárólagosan lefoglalt foglalkozási ágak miatt, a többi pályákon matematikai törvényszerűséggel emelkednie kell a kizárt nemzetiségek arányszámának. Semmit nem hallunk e jelszavak hangoztatóitól arra vonatkozólag, miként képzelik követni a nemzetiségi arány időről-időre való eltolódásait (hiszen a népesség állandó mozgásban van s az egyes nemzetiségek szaporodási, valamint vándorlási viszonyainak különbsége eltolódásokat eredményez a népesség nemzetiségi összetételében), s miként gondolják összeegyeztethetőnek e változásokat az egyes hivatalokban, intézményekben, vállalatokban stb. folyó munka folytonosságával s a foglalkoztatottak által szerzett igényekkel.

² Hugelmann G.: Id. m. p. 695.

helyzetének és igényeinek egyszerű számtani alapon való megítélése, a minőségi elemekre és a külső körülmények módosító tényezőire való minden tekintet nélkül. Ámde nemcsak az egyoldalú és sematikus szemlélet vezetett tévedésekre és tévesztésekre; nagymértékben hozzájárult a helyzetkép teljes összezavarodásához az, hogy az egymás ellen hadakozó felek a statisztika legelemibb szabályait sem ismerve vonultak fel „számszerű” érveiket egymás ellen.¹

A NEMZETISÉGI KÉRDÉS egészen külön fejezetét alkotja fontosságánál és terjedelménél fogva az iskolakérdés, bár ez természetesen kapcsolódik az egyéb kulturális és nyelvi problémákhoz. Ott, ahol területi vagy személyi autonómiával a nemzetiségek kulturális viszonyai nem nyerne rendezést, külön nemzetiségi iskolajog van hivatva a nemzetiségi oktatásügyet szabályozni. Az iskolakérdés a nemzetiségi harcban annyira homloktérben állott és áll ma is, hogy sokan hajlandók ebben a nemzetiségi kérdés lényegét látni, sőt találkozunk olyan véleményekkel, melyek a kettőt egyszerűen azonosítják. A fent előadottak után talán nem kell hangsúlyoznunk, hogy ez a felfogás téves.

Oktatásügyi téren a nemzetiségek egyenjogúságához a következő alapjogok érvényesülése szükséges:

1. Iskolaállítási szabadság; nemzetiségi iskolák teljesjogúsága. Az állam iskolaállítási kötelezettsége.
2. Iskolaállítást és fenntartást szolgáló közvagyonból, jövedelmekből és szubvenciókból való arányos részesedés.
3. Szülők és tanulók szabad iskolaválasztási joga.
4. Tanszabadság. Tannyelv, tantárgyak, tanterv, tankönyvek szabad meghatározása állami felügyelet mellett.
5. Iskolai igazgatási és fegyelmi autonómia.
6. A nemzetiségi iskolák fenntartóinak a közös irányításra, felügyeletre és érdekvédelemre való szabad társulása s az így létrejövő

¹ Egyik jellemző, bár távolról sem legkirívóbb példája az ilyenfajta zavarteltetésnek egyik cseh miniszter ez év eleji „nagyhatású” kijelentése a magyar kisebbséggel szembeni cseh iskolapolitikáról, melyben — mint döntő érvet — előadta, hogy a Felvidék 700 és egynéhány ezer magyarjának több iskolája van, mint Budapest milliós magyarságának; tehát — vonta le a következtetést — panaszra semmi ok sem lehet. Arról, hogy egy nagyváros iskolaszervezetét és ellátottságát nem lehet összehasonlítani ilyen analfabéta egyszerűséggel egy vidék apró településeinek és falvainak iskolastatisztikájával, mitsem látszott tudni a nyilatkozó. Arról, hogy Budapesten egy elemi iskola — mert csak ezekről lehetett szó — átlag 286 gyermek oktatását szolgálja, míg a Felvidéken egy magyar iskola csak 124 gyermeket tud átlag összegyűjteni, ugyancsak nem tudott az illető államférfi. És megfelelőnek tartotta — a budapesti hasonlat mesterfogásával érvelve — a felvidéki magyarság iskolai helyzetét, holott Budapesten minden tanköteles magyar gyermek magyar iskolába járhat, a Felvidéken viszont kerekén 21.000 magyar tanuló kényszerül nem magyar iskolát látogatni. Ezekután természetesen azt sem várhatjuk e magas állású politikustól, hogy ismerje azt a demográfiai szabályt, mely szerint a nagyvárosok népességének szaporodása igen gyenge, viszont a bevándorlás igen nagy, ami a népesség életkorbeli tagozódására azzal a kihatással van, hogy a nagyváros népességében sokkal kevesebb a gyerek és nagy a felnőttkorinak száma. Másszóval ugyanolyan összlakosság mellett jóval több tanköteles gyermek él falusi vidéken, mint nagyvárosban. Ezért sem lehet két ilyen vidék iskolai ellátottságát egyszerűen az összlakosság és az iskolák számának egybevetésével megítélni. Mindez nem fontos; a szellemes hasonlat hangos lármával kapta fel a cseh napisajtó és megjárta a cseh propagandairodáktól hozzáférhető minden nemzetközi fórumon. (E példát az arányszámokkal való mechanikus dobálózás veszedelmének jellemzésére hoztuk fel; látni lehet belőle — bár épen nem merítettük ki az összes módosító körülményeket — mennyire óvatosan és nagy körültekintéssel kell az arányos és méltányos igények számszerű megállapításánál eljárni.)

nemzetiségi oktatásügyi tanácsoknak jogi személyként, vagy közjogi testületekként való kezelése és az országos oktatásügyi szervezetek és hivatalok hierarchiájába való beépítése.

7. Az oktatószemélyzet kiképzésének és választásának szabadsága.

Mindezen jogok tekintetében a világháború utáni helyzet Közép-Európában rosszabb, mint az azt megelőző. Meg kell állapítanunk, hogy a nemzetiségek egyetlen közép-európai államban sem élvezik teljes mértékben a fent felsorolt összes jogokat. Különösen az iskola-fenntartás egyenlő segélyezése, a szabad iskolaválasztás, az igazgatási és fegyelmi autonómia és az oktatószemélyzet kiképzése terén rosszabbodtak lényegesen a viszonyok a háború előtti helyzethez képest. A régi Ausztria területén a nemzetiségek a felsorolt iskolajogoknak majdnem teljességét élvezték. Nemcsak az iskolaállítás szabadsága, hanem az állam által való nemzetiségi iskolaállítás kötelezettsége is élő törvény volt; az oktatás szabadsága nagymértékben biztosítva volt; az iskolahatóságok a legtöbb vegyes népességű tartományban nemzetiségi szekciókra oszlottak s így a saját igazgatás és felügyelet megvalósult. A régi Magyarországon a nemzetiségek az egyházak kebelén belül élveztek iskolajogokat. A mai utódállambeli állapotokkal szemben biztosítva volt az iskolaállítás szabadsága, az egyenlő segélyezés, szabad iskolaválasztás, az igazgatási és fegyelmi autonómia és a tanerőképzés.

Hátra volna még arról megemlékeznünk, amikor a nemzetiségek sem területi különállás, sem intézmények, sem speciális jogszabályok által nincsenek védett helyzetben, mindössze az összes állampolgároknak nemzetiségre, fajra, vallásra való tekintet nélküli jogegyenlőségét mondják ki az alkotmányok, illetve alaptörvények. Az ilyen általánosságban biztosított jogegyenlőség — amint azt a mai gyakorlat mutatja — a valóságban alig jelent egyenlőséget és távolról sem biztosít még csak egyenlő elbánást sem; éppen nem egyenlő lehetőségeket és cselekvési szabadságot. Láttuk, hogy ilyen általános egyenjogúság hangoztatása mellett ki lehetett seperni a magyar tisztviselők nagy részét az utódállamok hivatalaiból; be lehetett zárni kisebbségi nemzetiségi iskolák százait; ki lehetett rekeszteni a kisebbségi intézményeket az állami és egyéb közületi segélyekből; a közigazgatásban és bíróságnál, valamint tanácskozási testületekben negligálni lehetett teljesen a nemzetiségek (melyek sokhelyen széles területen többséget képeznek) nyelvét; korlátozni lehetett a nemzetiségi kisebbségek szabad nyelvhasználatát a magánéletben (kereskedelmi könyvvezetés, cégtáblák, feliratok stb.) is; be lehetett nyúlni a szabadpályák szabadságába, a magánvállalatok tisztviselő és munkás megválasztásába; béklyót lehetett tenni a cenzúra útján a nemzetiségi sajtóra; lehetett tisztán nemzetiségi célú agrár-reformot csinálni, lehetett az igénylőlistákról a kisebbségi nemzetiségű igényjogosultakat kizárni és többségi telepéseket közpénzekből pazarló módon segélyezni; lehetett egyes nemzetiségi vidékeket másoknál sokszorosan magasabb adóval sújtani és lehetett „egyenjogú“ polgárok földjét évtizedekig ostromállapot, hadizóna és kultúrzóna alatt tartani. S mindezt nemcsak az illető államhatalmak találták a „nemzetiségi egyenjogúsággal“ összeférőnek, nem talált rajtuk kivetni valót a Nép-

szövetség sem, melynek pedig nemcsak az általános egyenjogúság szempontjából volna kötelessége e viszonyokat bírálni, hanem a védelme alá helyezett ú. n. kisebbségi szerződések speciális rendelkezéseinek szempontjából is.

FELÜLRŐL LEFELÉ HALADVA megpróbáltuk nagy vonásokban ismertetni azokat a módokat és lehetőségeket, melyek révén a többféle nemzetiségi csoportokat magukban foglaló államok nemzetiségeik békés együttélését és összeműködését eddigelé biztosítani igyekeztek. Ez az igyekezet a középeurópai államokban nem volt és ma sem általános. Viszont ott, ahol megvolt, sem kísérte mindig siker. Kényes, nehéz, sokféle elágazó probléma ez, amit államférfiak és kormányok szívesen kerültek meg, mert megoldani nem volt reményük. Ma is szívesen beszélnek egyébről az illetékesek; igyekeznek gazdasági közeledést és együttműködést létrehozni, akkor talán magától eltűnik e baj; spiritualizálni akarják a politikai határokat, hátha a határkövek szürkére festése közben testvéri táncra perdülnek a sokszínű párok; némelyek hajlandók volnának csere-berélni milliós néptömegeket — mintha kecskenyájokról, meg karikán guruló weekendház-alkatrészekről volna szó —; mások bánatosan kijelentik, hogy „nincs megoldás“, mintha bizony nem volna az állami és társadalmi élet minden más vonatkozásában is örök a nemek, fajok, ilyen és olyan csoportok, pártok, a többség és kisebbség harca, néha egészséges, az életet vivő irányban, néha beteg, romboló eredménnyel. Nem lehet e kérdéseknek mellébeszélni, nem lehet mindvégig kikerülni, szembe kell nézni velük komolyan és akarni kell rendezésüket.

Semmiféle „rendezés“ Közép-Európában el nem képzelhető addig, míg a nemzetiségek békés egymasmelleit élése és együttműködése szilárd alapon biztosítást nem nyer. A fent előadottakból bizonyítottnak érezzük azt, hogy a nemzetiségi béke megteremtéséhez az egyszerű jóakarát, vagy néhány nemzetközi diplomáciai tárgyalás, illetve konferencia nem elégséges. Alapos elméleti és gyakorlati ismereteken alapuló hosszas építőmunka tudja csak a kívánt feladatot elvégezni; viszont bizonyos az, hogy ezen építőmunka megindulásához a politikai és érzelmi légkörnek lényeges megenyhülése szükséges. A légkör enyhítése már megkezdődött. Itt is, ott is találkozunk jeleivel s bár túlzott optimizmus nélkül aligha várhatunk közeli eredményeket, időszzerűnek látszik a konkrét rendezés alapjainak legalább elméletben való lefektetése. Az elméleti tudományos munkának kell elvégeznie a gyakorlati megoldások előkészítését; a felvilágosító munka, a publicisztika feladata viszont a gyakorlati megoldásokat elősegítő hangulat megteremtése. A Közép-Európát utazó ember ma még keserűen ütközik bele lépten-nyomon olyan tényekbe és véleményekbe, melyek azt bizonyítják, hogy túlkeveset szenvedtünk még egymástól ahhoz, hogy végre megérthessük egymást. Pedig a szenvedést a maga vállán mindegyikünk éppen elégnek érzi.

RÓNAI ANDRÁS